

FRÅN ANSGARIUS
TILL
KARIN OLSDOTTER

*Atta sekler av Sveriges
kyrkohistoria i tabeller*

800 — 1600

Av

R. WEHNER S. J.

kyrkoherde

ANSGARIUSFÖRLAGET
STOCKHOLM

TILL 300-ÅRSMINNET AV
DROTTNING KRISTINAS ÅTERVÄNDANDE
TILL MODERKYRKAN

1654—1954

Vestmanlands Läns Tidnings AB tryckeri
Västerås 1954

FÖRORD

Eine Chronik schreibt nur derjenige, dem die Gegenwart wichtig ist.

En krönika skriver bara den för vilken samtiden är viktig.

GOETHE

Broschyren ger en överblick över de första 800 åren av vårt lands kyrkohistoria och hänvisar till samtidiga betydelsefulla händelser i den övriga, både politiska och kulturella världshistorien. Mitt tack framförs här till dem som har hjälpt mig vid arbetet, och till dem som godhetsfullt vill lämna mig dokumenterade förslag till justering och komplettering av tabellerna. Ett arbete som det föreliggande är ju aldrig avslutat, och historisk forskning lönar sig, ty det förflutna lever och förpliktar.

R. WEHNER

1. *S:t Angarsperioden*

Juldagen 800 krönte påven Leo III i Rom Karl den store till kejsare. Därmed vände sig påvedömet bort från den östromerske kejsaren i Konstantinopel och slöt sig till det frankisk-germanska kejsardömet. Denna allians satte sin prägel på Västerlandets medeltida historia, dels främjade den kristendomen inåt och utåt, dels ledde den till hårda konflikter mellan Kyrkan och staten. Kristendomens tillväxt under denna epok utgick huvudsakligen från den engelske benediktinmunken Bonifatius, biskop och martyr (754). Han befäste Kyrkan i Nordvästeuropa genom att konsolidera klosterlivet, biskopsstiften och deras enhet med Rom. I denna andliga miljö danades män som benediktinmunken Ansgar, Nordens apostel.

800 (omkr.) Birka grundlägges.

819 Svenska delegater kommer till kejsar Ludvig den fromme för att dryfta handelsfrågor och be om kristna präster.

829 (omkr.) Ansgar, i sällskap med munken Vitmar, blir på Birka (Björkö) i Mälaren välvilligt mottagen av konung Björn och inleder Svea rikes kristnande. Fogden Herigar bygger på Birka det första kristna kapellet. Ansgar stannade ett och ett halvt år. Hans ankomst till Sverige betecknar den första kända begynnelsen av Sveriges infogande i den kristna Kyrkans historia. Han knöt vid sitt besök i Rom förbindelsen mellan de skandinaviska länderna och den Heliga Stolen, påven Gregorius IV.

830-talet. Efter Ansgars och Vitmars återkomst från första Birkaresan sändes biskop Gautbert dit. Som den förste och ende Birkabiskopen förvaltade han sitt ämbete, 150 år innan grunden lades till de nuvarande biskopssätena i Mälardalen, och mer än 100 år innan någon ny biskop erhöll säte annorstädes i Norden. (Sune Lindqvist.)

En bild av det tidigaste gudstjänstlivet på Mälaren fås genom ett bevarat utdrag ur dåvarande Fulda-abbotsens brevväxling med Gautbert: denne fick för sin verksamhet på Birka från klostret i Fulda ett missale, ett psalterium, ett exemplar av Apostlagärningarna, tre altardukar, tre prästskrudar, corporale och pallium samt en stor och en mindre klocka.

830 (omkr.) Påven Gregorius IV förlägger Allhelgonafesten till den 1 november.

845 Ansgars ärkebiskopsstad Hamburg förstöres av en dansk vikingaflotta. Vid samma tid dödas på Birka vid en hednisk reaktion Nithard, den förste kristne martyren på svensk mark. Det anses bevisat att ett samband förekommit mellan våldsåtgärderna mot kristendomen och det vart 9:e år återkommande stora riksoffret i Uppsala tempel.

852 (omkr.) Ansgar reser åter till Birka och är där verksam under 3 år.

865 Ansgar d. i Bremen som ärkebiskop av Hamburg-Bremen. Vördad som helgon, festdag 3 februari.

869 8:e ekumeniska kyrkomötet — Konstantinopel. Den grekiska kyrkans enhet med Rom återställes efter patriarken Fotius söndring.

888 Rimbart, författaren av *Vita Ansgarii*, den äldsta urkunden över Svea rikes historia, d. som ärkebiskop av Hamburg-Bremen.

936 Unni, ärkebiskop av Hamburg-Bremen, dör den 17 september på Birka och begravs där. Vördad som helgon. Hans dödsdag är det äldsta dag-daterade datum i svensk historia.

Ett litet krucifix av silver har påträffats på Birka. Det utgör det äldsta kända kristna föremålet i Sverige. Några kapell eller kyrkor från denna period har inte bevarats men väl kristna gravar.

900-talet Allasjälsdagen den 2 november börjar firas i Kyrkan.

På 900- och 1000-talet tjänstgjorde skandinaver, kallade väringar, som den östromerske kejsarens livvakt och legosoldater och kom där i beröring med kristendomen. I Konstantinopel hade väringarna en egen kyrka. Med hemvändande väringar kom kristet inflytande också österifrån, i synnerhet sedan storfursten Wladimir, en väringssättling, vid slutet av 1000-talet lät döpa sig och därmed inledde det nuv. Rysslands kristnande.

På 900-talet börjar under konung Harald Blåtand Danmarks kristnande, befästes under Knut den helige (omkr. 1040—86).

I Norge infördes kristendomen under konungarna Harald Hårfager, Olav Trygvesson och Olav den helige, vilken dog i kampen för Norges kristnande den 29 juli 1030 vid Stiklestad. Över hans grav restes Trondheims domkyrka, som under medeltiden var vallfärdsort för hela Nordeuropa.

Danmark och Norge vanns för kristendomen genom konungars omvändelse, i Sverige däremot kristnades de enskilda landskapen, dock efter allt att döma ganska långsamt.

CHRISTUS VINCIT
CHRISTUS REGNAT
CHRISTUS IMPERAT

Krucifix ur Björkögrav (silver), det äldsta kända kristna föremålet i Sverige, storlek 1:1. — Inskrift på Sveriges äldsta i bruk varande kyrkklocka, Ödskölts kyrka, Dalsland, 1100-talet; övers.: Kristus segrar, Kristus regerar, Kristus härskar.

2. De engelska missionärernas tidsskede

Näst efter frankerna blev angelsachsarna vid medeltidens början Kyrkans starkaste stöd i Västeuropa. Sedan påven Gregorius den store (d. 604) genomfört deras kristnande, utvecklades där ett blomstrande kyrkligt, också vetenskapligt teologiskt liv tack vare förbindelsen med Italien och den kristna Orienten. På 1000-talet slog en stark våg av aktiv kristendom från England över till Skandinavien, samtidigt som Ansgars verk fortsattes ifrån Hamburg-Bremen. Exakta dateringar är knappast möjliga för detta tidsskede.

1000-talet. Runstenar sättes upp, i Sverige inalles över 2000, de flesta i Uppland och Sörmland, många med mitran (biskopsmössan) och det kristna korset. Praktfulla vårdar, en gång i bjärta färger, mitt i de svenska bygderna, avsedda som motvikt mot den hedniska kulten av stenar.

Kristna begravningsplatser anlades, möjligen med klockstaplar. Liken jordades obrända i motsats till sedvanorna under hednisk tid.

Ulfrid, präst och martyr, dödad i Sverige i början av 1000-talet.

Sveriges förste runristare av konstnärlig rang, Asmund Karesson, som huggit ett 40-tal runstenar i Uppland, är efter en hypotes av den ryktbare forskaren prof. Otto von Friesen identisk med den från England härstammande missionsbiskopen Osmundus som verkade i Sverige vid mitten av 1000-talet. Osmundus antages ha varit en man av nordisk härkomst och därför väl bevandrad i det nordiska tungomålet. Han synes ha stått i gunst hos den gamla konungaättens siste representant på svearnas tron Edmund (d. omkr. 1059). De runstenar Asmund Karesson huggit utmärker sig för synnerlig skönhet i ornamentiken. "Djurslingornas form avpassas känsligt efter det obearbetade stenblockets konturer. Mittpartiet upptages i regel av ett kors som ofta får de originella former som

utmärker runstenskorsen." Den kristliga karaktären hos A:s ristningar är starkt framträdande. Mycket ofta fogar han till den vanliga ristningsformeln bönen "Gud och Guds moder hjälpe hans själ".

Belysande för Kyrkans äldsta historia är att en runsten i Harg, Uppland, från tidigt 1100-tal åskådliggör såväl klockstapel som klocka och ringare.

1008 (omkr.) Olof Skötkonung, Sveriges förste kristne konung, döpes i den ännu bevarade källan vid Husaby i Västergötland, antagligen av den engelske missionsbiskopen Sigfrid, som på 1000-talets förra hälft var verksam i Västergötland och Varend, biskop i Växjö. Till minne av sitt dop skänkte konungen Husaby kungsgård till biskopssäte — det första i Sverige. Här residerade västgötabiskopen, tills biskop Asmund inemot 1050-talet flyttade residenset till stiftets mera centrala del, Skara; där invigde biskop Odgrim på 1150-talet domkyrkan. — S:t Sigfrids dag 15/2 "Siffermäsas". — Unaman, Sunaman och Vinaman, Sigfrids fränder, vördade som martyrer.

Sigtuna blir uppsvensk residensort och, som motvikt mot det hedniska Uppsala, biskopsstad och därmed ett kristet centrum. Där präglades de första svenska mynten. Birka ödelades på 900-talet.

1030 (omkr.) Biskop Thurgot död. Han var vigd i Bremen av ärkebiskopen Unvan och är den förste kände biskopen i ett svenskt stift, Skara. Den av honom igångsatta missionen i Öster- och Västergötland gjorde på 1060-talet en kraftig insats genom Adalvard d. ä., vigd i Hamburg-Bremen. Adalvard lade grunden till Skara domkyrka.

1054 Den grekiska kyrkan under patriarken Mikael Cerularius skiljer sig från Rom.

1060 (omkr.) Biskopssäten i Lund och Dalby i Skåne upprättas. Stora domkyrkor grundlägges där.

1076 (omkr.) Adam av Bremen d., historiker och geograf. Hans verk om stiftet Hamburg är en viktig källskrift för Skandinaviens äldsta historia och geografi.

1080 Påven Gregorius VII ber i ett brev till konung Inge d. ä. om ett sändebud till Rom med underrättelser över läget i Sverige. Det är det första direkt till Sverige ställda påvebrevet, ett säkert historiskt dokument mitt i en för oss dimmig, delvis legendarisk tid.

1089 (omkr.) grundas i Lund Allhelgonaklostret, vilket som kloster S:t Peder i samma stad tillhörde benediktinorden. På den skånska landsbygden hade benediktinnunnorna två kloster: Bosjö och Börninge.

1096 Det första korståget börjar, 1099 Jerusalem erövrats. Även skandinaver deltog i korstågen — Jorsalfarare.

Under 1000-talets andra hälft kristnas Gotland. Samtidigt börjar den kyrkliga byggnadskonsten. Ett fåtal stenkyrkor grundas nära hedniska kultplatser och i vissa större städer. Mest bygger man i trä som man sedan urminnes tid varit van vid. Karaktéristiskt för Norden är stavkyrkorna, resta av stående grova plankor (t. ex. Hemse på Gotland, nu i Statens hist. museum). — Sigtuna var ett kyrkligt centrum med flera stenkyrkor; den största var biskopskyrkan S:t Per.

Vid 1000-talets slut: S:t Eskil av engelsk börd, biskop, lider martyrdöden under kung Blotsvens kamp mot kristendomen. Invid Strängnäs visas än i dag S:t Eskils källa. Eskilstuna biskopsstad vid 1100-talets början.

Abboten S:t David, tillhörande cluniacensorden, missionerar i Västmanland. Västerås stift grundas.

Staffan (Stenphi) missionerar i Hälsingland, då förtiden namn för allt land norr om Gästrikland. Sjalva Norrland kristnades först på 1300-talet.

Svensken Botvid verkar efter sin återkomst från England för kristendomens spridning i Södermanland, d. som martyr. År 1176 blev han högtidligt bisatt i den då färdigbyggda kyrkan i Botkyrka.

Bisättningen skedde genom Uppsalas förste ärkebiskop Stefan och biskop Wilhelm av Strängnäs.

Den hedniska högborgen vid kungshögarna i Gamla Uppsala, centrum för det kraftigaste motstånd som kristendomen rönt i Norden, förstöres (under Inge d. ä.). Vikingatågens upphörande vid mitten av 1000-talet berodde huvudsakligen på kristendomens införande.

På 1000-talet kristnas Färöarna, Orkneyöarna, Island samt Grönland med Gardar som biskopsstift.

3. Kristendomens genombrott på 1100-talet

1100-talet. I Solna, Bromma och Munsö bygges rund- eller fästningskyrkor. Solna kyrka och församling fanns före Stockholm. — Vid samma tid grundas i Skåne av prämonstratenserna 5 kloster: Tomarp, Vå, Bäckskog, Öved och Lund, dessutom vid 1200-talets mitt Dragsmark kloster i Bohus län.

Till 1100-talet dateras Sveriges äldsta i bruk varande kyrkklocka, den finns i Ödskölts kyrka (Dalsland) och har inskriften: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat* — Kristus segrar, Kristus regerar, Kristus härskar.

Vilken förståelse man under medeltiden hade för innebörden av dopets sakrament, framgår av de många bevarade, konstnärligt rikt utstyrda dopfontarna. Dopfonten är det föremål "som bragt den första verkligt kristna stenskulpturen öfver huvud taget i gång i Sverige". (Roosval).

1103 Påven Paschalis II lösgör Kyrkan i Skandinavien från ärkestiftet Hamburg—Bremen genom att göra Lund till ärkebiskopssäte över Danmark, Sverige, Norge, Island, Orkneyöarna, Färöarna och Grönland. Asker är den förste ärkebiskopen.

1120-talet. S:ta Ragnhild d., svensk drottning, troligen Inge d. y:s gemål. Hennes bild i Södertälje stadsvapen. — Invigning av altaren i Lunds domkyrkas krypta.

Omr. 1120 börjar isländska sagor nertecknas.

1123 9:e ekumeniska kyrkomötet — Rom. Bestämmelser mot lekmannens inblandning i rent kyrkliga angelägenheter, mot försäljning av kyrkliga ämbeten. Celibatlagen inskärpes.

1139 10:e ekumeniska kyrkomötet — Rom. Bestämmelser mot simoni och vissa villfarelser i botgöring.

1143 Cisterciensmunkarna, utsända av Bernhard av Clairvaux, grundar i Alvastra det dåtida Sveriges första kloster, kort därefter Nydala i Småland. Orden blev för Sverige av största betydelse inte blott religiöst utan kulturellt i vidaste mening: byggnadskonst, lantbruk, trädgårdsskötsel, olika hantverk m. m. Klostren gynnades därför av konungar och stormän. Munk- och nunneklostren främjade också sång- och musikkulturen i Sverige, genom sina växelvis eller gemensamt sjungna mässor och tideböner. Hur utbredd och omtyckt den kyrkliga sången var, visar den rika, till i dag bevarade skatt av liturgiska hymner som under medeltiden här i landet författades och sjöngs i kyrkan, och detta inte bara på sönd- och helgdagar. Vid Sveriges kristnande hade sången en avgörande betydelse. Den gregorianska sången torde ha varit en av orsakerna till att vikingarna tillät missionärer att uppträda på nordisk mark.

Klostret i Alvastra hade det officiella namnet: *Monasterium beatae Mariæ de Alvastro*.

1145 Invigning av Lunds domkyrka — ett kyrkobygge av dominerande betydelse för Sverige, "den klassiska konstens port" i vårt land.

1150 (omkr.) Cisterciensklostret i Varnhem i Västergötland grundas. — Invigning av Skara domkyrka.

1152—1153 Sverige och Norge besöks för första gången av en påvlig legat, engelsmannen kardinalbiskopen av Albano Nicolaus Breakspeare, sedermera påven

Hadrian IV. Hans avsikt var att göra både Sverige och Norge till självständiga kyrkoprovinsar med egna ärkebiskopar. Planen kom endast i Norge till omedelbart utförande, Trondheim (Nidaros) blir ärkebiskopssäte över Norge, Island, Orkneyöarna, Färöarna och Grönland — en händelse som hade genomgripande betydelse för Kyrkans organisation och det andliga livet i Norge. Ett kyrkomöte församlades sedan i Linköping under kardinalens ledning men hans plan angående Sveriges kyrkliga självständighet kunde på grund av götarnas och svearnas oenighet först 12 år senare genomföras.

På 1100-talets senare del uppförs en mycket stor del av Sveriges c:a 2.500 landskyrkor, nu i sten — en förvånansvärd prestation, om man betänker landets fattigdom och glesa folkmängd. Till kyrkornas utrustning hörde framför allt triumfkrucifix; sådana har bevarats i ett mycket stort antal kyrkor — kanske 1.000 à 1.200, inte blott från denna epok utan också från alla de följande. Omkr. 1.000 av alla kyrkor var Mariakyrkor och de flesta kyrkorna ägde ett Mariaaltare. Ätminstone ett tusental Mariabilder har bevarats. Mariakyrkorna i Visby och Sigtuna är fortfarande i bruk och bär sina medeltida namn. — Till det värdefullaste inom svensk konsthistorisk kvarlåtenskap räknas de medeltida trädörrar med järnsmide som ännu är kvar på några håll i landet, t. ex. den märkliga dörren i Vårsås fr. 1100-talet.

Visby på Gotland grundas med 16 kyrkor, varav alla utom den nämnda Mariakyrkan nu ligger i ruiner.

Biskop Henrik av Uppsala missionerar i Finland, martyr. Hindersmessa 19 januari. Åbo stift grundas.

1160 (omkr.) Sveakonungen Erik Jedvardsson omkommer i Östra Aros (Uppsala) vid ett överfall av den danske prinsen Magnus Henriksson. Erik vördad som

Martyr-
konungen
S:t Erik

Del av skiss
till ett kyrk-
fönster

martyr och nationalhelgon, festdag den 18 maj. "Bakom den av traditionen utsmyckade helgonkonungen står en personlighet av betydande mått." S:t Eriks relikier förvaras i Uppsala domkyrka i ett silverskrin, donerat av Johan III.

Västgötahelgonet S:ta Elin, martyr. Festdag 30 juli.

1162 Vreta kloster i Östergötland, nunnekloster av cisterciensorden, första nunnekloster i Sverige, grundas av konung Karl Sverkersson. Vreta kloster var under medeltiden ett av de mest framstående klostren i landet.

1164 Påven Alexander III sammansluter Sverige till en egen kyrkoprovins under Uppsala som nu blir ärkestift och Sveriges kyrkliga metropol. Alvastramunkens Stefan viges i Sens' katedral i Frankrike till Sveriges förste ärkebiskop. Under honom lyder stif-

ten Skara, Linköping, Växjö, Strängnäs, Västerås, Åbo. — Kontrakts- och sockenindelningen fullföljes. Lund ärkesäte över Danmark och Skånelandskapen.

Cistercienskloster i Roma på Gotland grundas.

- 1167 Erik den heliges son, konung Knut, bygger på den plats, där Stockholm nu ligger, en borg mot sjö-rövare vid ingången till Mälaren.

1179 11:e allmänna kyrkomötet — Rom. Mot valdensernas och albigenernas irrläror.

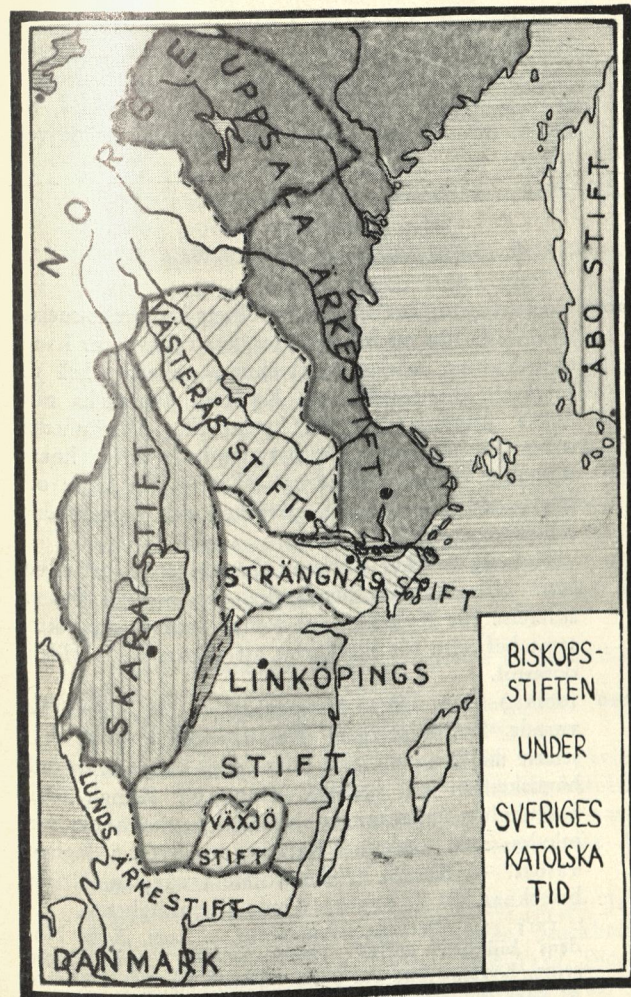
- 1187 Ärkebiskop Johan ihjälslagen vid esternas och kare-lernas infall i Mälaren vid Stäket, borg till försvar av sjövägen till Uppsala. Samtidigt plundras Sigtuna. Härjningståget torde ha haft till följd att Mälarinloppet vid nuvarande Stockholm blev befast. Under 1100-talet blev Mälaren genom landhöjning insjö.

- 1198 Vallentunaboken. Bevarade är det liturgiska kalendariet, delar av mässboken och flera andra senare tillagda handlingar. Vallentunaboken hör till de äldsta i Sverige skrivna liturgiska böckerna, skriven i olika färger och med prydliga initialer. Detta sällsynta minnesmärke ger en bild av det rikt utvecklade gudstjänstlivet i Mälardalen och därmed även i andra svenska landskap omkr. 1200. Boken visar att den heliga mässan firades då som nu. — Av de svenska helgonen innehåller kalendariet Erik (18/5) och Botvid (28/7). — V:n nu i Stat. hist. museum.

Den bokliga bildningen i Sverige är en skapelse av den kristna kyrkan. Från 1100-talet daterar sig de första med västerländsk skrift nedtecknade texterna i vårt land och till 1100-talet bör väl hänföras de första svenska lärda skolorna.

Svenska lokalhelgon

Historiska data se *Credo* årg. 1943—1950, där Trygve Lundén sammanställer allt historiskt bevismaterial och litteraturen. S:t Sven av Arboga; S:t

Romfar av Romfartuna (Västerås); S:t Halvard i Bohuslän; S:t Thorsten i Västergötland; S:ta Ingemo i Västergötland; S:t Björn av Klockrike, Östergötland; S:ta Ulvhild i Södermanland; S:t Karlung i Roslagen; S:t Elov på Öland; S:ta Magnhild, S:t Arild, S:ta Thora i Skåne; S:t Enevald av Sölvesborg.

4. 1200-talet. Tiggarmunkarna

- 1200 Kristendomens betydelse för folkets kulturellt-sociala förkovran når nu fram till landets rättsväsen. Landskapslagarna börjar upptecknas, säkert också till följd av kännedomen om Kyrkans kanoniska rätt. Varje landslag har sin kyrkobalk. Allmänhetens offervilja intresseras för betydande kyrkliga konstskapelser. Tiggarmunkarna främjar den lägre och högre andliga odlingen, prediko- och kärleksverksamheten.

Konung Sverker Karlsson skapar genom ett gåvobrev till Uppsala domkyrka det *andliga frälset*: befrielse för Kyrkans egendomar från skatteplikten samt befrielse för klerkerna att dömas av världslig domstol.

- 1220 (omkr.) Den äldre västgötalagen, den äldsta bevarade landskapslagen. En handskrift B 58 från senare hälften av 1200-talet, den äldsta bevarade handskriften på svenska, finns på Kungl. Bibl., Stockholm. Lagboken börjar med kyrkobalken som inledes med orden: "Krister aer fyrst i laghum varum" — Krister är den förste i vår lag. Krister betecknar här de kristnas Gud: Trefaldigheten.

1215 12:e allmänna kyrkomötet — Rom. Även Nordens biskopar kallas. Trosbekännelsen mot albigenerna. Kyrkans bud om påskkommunionen och om bikten en gång om året.

1221 S:t Dominikus, dominikanordens stiftare, död.

- 1222 Dominikanerna (svartbröderna) grundar i Lund sitt första kloster i Skandinavien. Sedan följer: Visby (1227), 1228 inrättas av ordens generalkapitel en särskild nordisk provins, kallad Dacia; Skara (1234), Sigtuna (1237) — den mest betydande andliga medelpunkten, Skänninge (1237), Kalmar och Lödöse (1243), Västerås (1244), Åbo (1249), Åhus (1250), Halmstad (1264), Strängnäs (1268), Helsingborg (1269), Stockholm (1336).

- 1233 Franciskanerna (gråbröderna) grundar i Visby sitt första svenska kloster. Sedan följer Lund (1238), Uppsala (1247), Ystad och Trelleborg (1267), Stockholm med Riddarholmsklostret och -kyrkan (1270), på Norrmalm S:ta Clara kloster (1289), klarissornas enda kloster i Sverige, Kungahälla (1272), Malmö, Halmstad (1494), Arboga, Marstrand, Växjö, Jönköping, Skara, Linköping, Söderköping, Nyköping, Enköping, Krokek, Torkö utanför Listerby (Blekinge). Hamnö i havsbandet vid Åland. Dessutom hade franciskanerna sina härbärgen, där de under "de ofta påkommande och ytterst besvärliga vandringarna genom landet kunde finna en fristad för sig och sitt".

1226 S:t Franciskus av Assisi, stiftaren till franciskanorden, död.

1245 13:e allmänna kyrkomötet (Lyon). Mot kejsar Fredrik II:s övergrepp på Kyrkans frihet.

- 1248 Reformkyrkomötet i Skänninge under den påvliga legaten Vilhelm av Sabina. Den allmänna katolska kyrkoorganisationen blir genomförd — den kanoniska rätten, domkapitlet såsom domstolar för det andligaståndet i alla mål, celibatet.

- 1250 (omkr.) Statsmannen av folkungaätten, Birger Jarl, riksförmyndare intill 1266, grundar Stockholm, för första gången omnämnd som stad 1252. Stockholms första kyrka, Storkyrkan, börjar uppföras, till kyrkans skyddshelgon väljes S:t Nikolaus. Birger

Jarl mest känd genom sina fridslagar: lagen om hemfrid, kvinnofrid, tingsfrid, kyrkofrid.

1260 (omkr.) Den nuvarande cisterciensklsterkyrkan i Varnhem bygges.

1273 S:t Eriks relikier överflyttas från Gamla Uppsala kyrka till Uppsala nuvarande domkyrka som samtidigt börjar uppföras. Sveriges nationalhelgedom, Skandinavians största kyrka.

1255 (omkr.) Thomas av Celano d., förf. av sekvensen i själamässan *Dies irae*.

1264 Påven Urban IV inför Kristi lekamens fest i hela Kyrkan att firas torsdagen efter Trefaldighetssöndagen. De liturgiska hymnerna för festen är författade av S:t Thomas av Aquino — bl. a. sekvensen *Lauda Sion* i Kristi lekamens mässa och psalmen vid den sakramentala välsignelsen *Tantum ergo*.

1274 14:e allmänna kyrkomötet — Lyon. Unionsförsök med den grekiska kyrkan.

Thomas av Aquino d., en av Kyrkans största teologer, mest känd genom sitt verk *Summa theologiae*.

1281 S:ta Ingrid stiftar i Skänninge ett dominikanskt nunnkloster — Sveriges första i sitt slag — och blir dess abbedissa; d. 1282.

1289 Petrus de Dacia, dominikanprior i Visby, d.; han författade levnadsbeskrivningen av den stigmatiserade Kristina av Stumbelen och intar därmed en plats i Europas medeltidslitteratur.

1290 (omkr.) Östgötalagen.

1296 Upplandslagen. Lagman Birger Persson, Birgittas fader, ledde utarbetandet.

På 1200-talet kristnades bygden ovan Siljan. Träkapell byggdes på bönders gårdar, sedermera stenkyrkor i Mora och Orsa.

Kvinnornas allmogedräkt i Leksand—Rättvikstrakten återspeglar med sina mycket detaljerade variationer än i dag genuint katolska drag i kyrkoåret.

Stenkyrkobyggandet fortsätter. Stora domkyrkobyggen är i gång i olika stift: Uppsala, Linköping,

Skara, Västerås, Strängnäs. Under 1200-talets senare del intill 1300-talets förra del blomstrade den kyrkliga konsten på Gotland, där en rad byggmästare och konstnärer inom olika fack verkade, som lämnat efter sig några av Sveriges skönaste landsortskyrkor (t. ex. Gothem, Rone, Hablingbo).

”Nära etthundra kyrkor fanns på den lilla ön, den ena skönare än den andra. Gotland blev kyrkornas och kyrkokonstens speciella provins i Norden.”

5. S:ta Birgittas tidevarv

På 1300-talet befinner sig Sverige i högmedeltidens blomstringstid, biskopsstiften utvecklas till landets kulturcentra. Tiggarmunkarna står för lägre och högre andlig odling, prediko- och kärleksverksamhet. Norra Norrland, utom Lappland kristnas. Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Härjedalen, Jämtland hörde kyrkligt till det vidsträckta Uppsala stift, de två senare landskapen politiskt till Norge. — 1300 inviges Åbo domkyrka.

1303 eller 1304 Birgitta född på gården Finsta, lagman Birger Perssons dotter, hennes mor Ingeborg befryndad med folkungaätten.

1300 Påven Bonifatius VIII utlyser för första gången det Heliga året.

1305—1377 Sju påvar residerade i Avignon till följd av Frankrikes påtryckningar. Avignon tillhörde då inte Frankrike utan Neapel och blev på 1350-talet den Heliga Stolens egendom.

1312 15:e allmänna kyrkomötet mot franske konungen Filip den sköne.

1316 Birgitta gift med Ulv Gudmarsson, senare lagman i Närke och riksråd; av deras åtta barn S:ta Katarina mest känd.

1317 Biskop Brynolf Algotsson i Skara d., den förste till namnet kände och en av Sveriges främsta medeltida latinskalder. Vördad som helgon. Värdefullast är Törnekronans officum med lektier och hymner till ära för den tagg ur Kristi törnekrona som biskop Brynolf 1304 i Lödöse fick av norske kungen. Törnekronans officum är ett tydligt vittnesbörd om svenska folkets vördnad för den lidande Kristus. Biskop Brynolfs gravsten i Skara domkyrka.

1321 Dante Alighieri d., förf. av *Divina Comedia*.

1327 Södermannalagen.

1335 I Skara stadga avskaffar konung Magnus Eriksson träldomen i Sverige. "Ingen kristen skall vara eller kallas träl". I tidigare landskapslagar räknas trälarna som rättslös egendom.

1337 Det 100-åriga kriget mellan Frankrike och England utbryter.

1340-talet Birgittas vallfärd till Compostella i Spanien.

1344 Birgittas gemål Ulv Gudmarsson död. Med anteckningen därom börjar *Diarium Vadstenense*.

1344—1349 Birgitta i cisterciensklostret Alvastra. Birgittas visionära begåvning bryter ut med full styrka. Hennes uppenbarelser "Revelationes" utgör det största litterära dokumentet som bevarats från den medeltida svenska kyrkan. I modernt boktryck fyller "Revelationes" ca 1.400 sidor, i skriften ingår "Regula Ordinis Sancti Salvatoris". Birgittas Uppenbarelser var under sekler läro- och läsebok i den västerländska kristenheten och gjorde Sveriges namn känt i världslitteraturen.

Ärkebiskop Hemming av Uppsala och biskop Hemming av Åbo bestämmer gränsen mellan Uppsala och Åbo stift. Den sistnämnde, född i Uppland omkr. 1290, d. 1366, verkade tack vare sina förbindelser med Birgitta banbrytande för Åbo stifts uppbyggande. Vördad som helgon, skrinlagd i Åbo 1514.

1347—1351 Digerdöden i Europa, den härjar också i Sverige.

1349 Birgittas vallfärd till jubelåret i Rom, där hon vistades intill sin död och bodde i ett palats vid Piazza Farnese. Detta har år 1935 förvärvat av Birgittasystrarna.

1350 Magister Mattias d., Birgittas rådgivare och bikt-fader under större delen av tiden före hennes Romresa, den svenska medeltidskyrkans främste teologiske författare, översättare av en del av Bibeln till svenska. Han gjorde genom sina skrifter Bibeln på svenska känd och älskad i Sverige.

1350 (omkr.) Konung Magnus Eriksson inför landslagen som ersätter de olika landskapslagarna. I motsats till landskapslagarna saknar landslagen kyrkobalk. Tvister hade uppstått, biskoparna hävdade Kyrkans karaktär av ett universellt rättssamfund som oförenligt med nationell kyrkolagstiftning. I Kungabalken fastställes för första gången det svenska rikets författning som valrike. Den valde konungen skulle avlägga konungaed, rida Eriksgata och krönas av ärkebiskopen.

1361 Valdemar Atterdag besegrar gotlänningarna och brandskattar Visby. Det gotländska kyrkliga konstskapandet upphör för lång tid.

1368 Vadstena klosterbygge påbörjas, orden sprids. Inalles fanns vid medeltidens slut 70 birgittinkloster (i Finland, Danmark, Norge, Tyskland, England, Polen och Italien).

1370 Paven Urban V godkänner i Rom grundandet av klostret i Vadstena samt Birgittas ordensstadgar.

I Vadstena kloster bodde enligt Birgittas anordning 60 systrar och 13 präster. Dessutom skulle i klostret finnas 4 mässedjåkna (diakoner), de skulle representera de 4 latinska kyrkofäderna Ambrosius, Augustinus, Gregorius och Hieronymus. Vidare skulle klostret ha 8 lekmän för olika arbeten.

1372—1373 Birgittas vallfärd till det Heliga landet.

1373 23 juli Birgitta d. i Rom i sitt hus vid Piazza Farnese. Orden: "Herre, visa mig vägen och gör mig villig att vandra den" står inte i Birgittas skrifter men återger hennes anda.

Genom S:ta Birgitta blev Sveriges namn känt i hela den medeltida kristenheten. En liknande helgongestalt finns varken i Danmark, Norge, Finland eller i något av de baltiska länderna. Inte heller har något av dessa länder så många andra helgon att uppvisa som Sverige.

Det stora inflytande som den heliga Birgitta och hennes uppenbarelser har haft på hela Kyrkan, framgår bl.a. av de många konstverk, som hon har givit inspirationen till både i Sverige och i utlandet.

Inskriften under Birgittastatyn sid. 27: *Pendentis pendente Dei verba accipit aure Accipitat Verbum corde Birgitta Deum. Anno jubilei MDCL — Den (på korsets tråd) utspände Gudens ord hör hon med spänt öra — Birgitta mottager i hjärtat Ordet-Gud. — Jubelåret 1650.*

1374 Birgittas kvarlevor hemförs av hennes dotter Katarina och bisättes, efter ett triumftåg från Söderköping till Vadstena, i det påbörjade klostret.

1377 Påven Gregorius IX återvänder från Avignon till Rom till följd av Birgittas och Katarinas av Siena bemödanden.

1378 Magister Petrus Olai d. som Vadstena klosters förste generalkonfessor. Han var i Rom Birgittas bikt-fader intill hennes död och upptecknade och översatte hennes revelationer till latin.

1381 Birgittas dotter Katarina d. i Rom.

1384 Vadstenaklostret inviges högtidligen av biskop Nils Hermansson. Birgittinorden, den enda svenska katolska orden, blev genom Vadstena kloster det mest betydande kulturella centrum i det medeltida Sverige; dess bibliotek var det berömdaste i Norden.

1390 Petrus Olai d. i Vadstena, bisatt i Alvastra kloster.

S:ta Birgitta lyssnar på ORDET
Marmorstaty i Rom i S. Paolo basilika, där B. hörde den Korsfäste tala. Inskriften och dess övers. se år 1373.

Som dess subprior hade han bistått Birgitta vid uppteckningen av revelationerna. Har tidvis även vistats hos henne i Rom.

- 1391 Birgitta heligförklaras den 7 oktober. Samma år dör biskopen i Linköping, Nils Hermansson, författaren till den mest kända Birgittahymnen "*Rosa rorans bonitatem* — Ros som idel godhet andas". Nils Hermanssons gravsten bevarad i Linköpings domkyrka. Vördad som helgon, skrinläggning 1515.

På 1300-talet fortsätter de stora domkyrkobyggena i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Åbo. På 1200- och 1300-talet inrättades i många städer Helgeandshus, där fattiga och sjuka fick lekamlig hjälp och själavård, och resande härberge. Därav namnet Helgeandsholmen för holmen i Stockholm mellan Norrmalm och Gamla staden, där numera Riksdags- och Riksbankshuset ligger.

Hälsingelagen, dess enda bevarade handskrift i Uppsala.

6. Unionstiden och -striden

- 1398 Kalmarunionen: Sverige—Norge—Danmark under Valdemar Atterdags dotter Margareta, enligt ständernas beslut i de 3 länderna.
- 1410 I Södra Säby grundar Erik av Pommern ett karmelitkloster som sedan flyttades till Landskrona. De övriga 3 karmelitklostren fanns i Sölvesborg, Varberg och Örebro.
- 1430—1440 Klosterkyrkan i Vadstena färdigbygges enligt Birgittas motto: "alt wari aff slätte gärningh ödhmiuke oc starke". Kyrkan i medeltiden kallad *Templum Cathedrale Vaztenense*, Sveriges största och mest stilfulla landsortskyrka. Dess 3 jämnhöga skepp krönes av 5 stjärnvalv, vars 5 slutstenar erinrar om kronan i det birgittinska nunnedoket — en påminnelse om Jesu heliga fem sår.

1414—1418 16:e allmänna kyrkomötet — Konstans. Bestämmelser om Kyrkans inre enhet, tro, reform. Wiclif och Hus fördöms. 1415 bränns Johan Hus i Konstans som irlärare.

1430 Jeanne d'Arc bränns i Rouen, orättvist dömd av en kyrklig, av engelsmännen mutad domstol. Processen ogiltigförklarades år 1456 av påven Calixtus III. Jeanne d'Arc heligförklarad 1920 av påven Benedikt XV.

1431—1438 17:e allmänna kyrkomötet — Basel, Ferrara, Florens. Reformdekret. Union med den grekiska kyrkan.

1432 Jan van Eyk fulländar i Gent altarskåpet *L'adoration de l'Agneau* — Lammets tillbedjan.

I början av 1400-talet överfölls och härjades de kristna områdena på Grönland av nordamerikanska sjörövare. I sin övergivenhet vände sig de grönländska kristna två gånger med en skrivelse till påven i Rom med bön om att få en biskop och präster. Deras enda tröst var den vigda linneduk, på vilken den siste grönländske prästen hade nedlagt den heliga Hostian under den sista mässan. Linneduken visades som en dyrbar relik en gång om året. Rom utnämnde en missionsivrig benediktinmunk till biskop av Gardar på Grönland. — Händelsen visar att Kyrkan t. o. m. högst uppe i Norden uppfattades som ett övernationellt folkhem.

- 1434 Engelbrekts befrielsekrig. — Uppsala ärkestifts borg Ståket raseras av konung Erik av Pommern. Ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna uppför där ett nytt starkt fäste.
- 1435 Riksdagen i Arboga (troligen Sveriges första med de 4 ständerna), där folkledaren Engelbrekt koras till rikshövitsman mot unionskonungen Erik av Pommern.
- Uppsala domkyrka inviges, påbörjad på 1260-talet, stil nordfransk gotik.
- 1436 Engelbrekt som kommit i strid med stormannaklassen mördas av adelsmannen Måns Bengtsson Natt och Dag. Med anledning därav skriver biskop Thomas av Strängnäs (d. 1443) frihetssången "Frihet är det bästa ting."
- 1436—1440 Adelsmannen Karl Knutsson Bonde riksförståndare.

- 1440—1448 Kristoffer av Bayern unionskonung.
 1440 (omkr.) i Mainz uppfinnes boktryckarkonsten av Gutenberg.
 1453—1456 tryckes den latinska Bibeln som den första boken.
 1442 Konung Kristoffers landslag, den ersätter konung Magnus Erikssons landslag och gäller intill 1734.
 1446 Birgittinklostret Nådendal (*Vallis gratiae*) grundas i närheten av Åbo.
 1450-talet De fyra älvdalsområdena Piteå, Luleå, Kalix och Torneå har egna församlingar under ärkebiskopens av Uppsala ledning.

Belysande för medeltida gudstjänstliv och själavård i Sverige är kyrkstaden kring Nederluleå kyrka, "den återspeglar vad som en gång varit det allmänna överallt i våra svenska städer... och gör Nederluleå till något av det dyrbaraste i vårt kulturarv" (Erik Lundberg). Kyrkstaden utgjordes av kyrkstugor, små timrade bostäder med eldstad och inredning, i vilka långväga kyrkobesökare med sina familjer samlades för att kunna övervara kyrkoårets stora högtidsdagar. Kring Nederluleå kyrka finns än i dag omkr. 450 sådana kyrkstugor, och ända tills i dag har där traditionen bevarats "om milslånga vägar som man gick att offra."

1400-talets mitt och senare del betecknar en blomstringstid för den kyrkliga konsten, framför allt i Svealand. På tillskyndan av ärkebiskop Jacob Ulfsson förses kyrkorna med rika stjärnvalv i tegel. Såväl valv som väggar dekoreras med målningar i kalkfärg. Praktfulla altarskåp, ofta importerade från Nordtyskland eller Nederländerna, smyckade de svenska kyrkornas altaren. Flera konstnärer är kända till namnet, förutom Bernt Notke bl. a. Albert målare eller pärlstickare, bosatt i Stockholm, d. 1508, som målat ett stort antal kyrkor i Uppland och Södermanland.

1453 Konstantinopel erövrar av turkarna under sultanen Mohammed II. Den siste östromerske, Rom-trogne kejsaren Konstantin XI stupar i kampen. Med honom går det

1000-åriga östromerska riket under till stor del till följd av grekernas oenighet med Rom, brytningen blir nu definitiv. Kyrkan lamslogs i Balkanländerna och Främre Orienten, till följd därav också i Ryssland. Turkarnas seger och frammarsch verkade för århundraden framåt förlamande också på Kyrkans verksamhet i de mot Rom trogna länderna.

- 1457 Ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas uppror mot den av svenskarna valde kungen Karl Knutsson Bonde, Kristian I:s rival.
 1470 Jacob Ulfsson blir ärkebiskop av Uppsala.
 1471—1503 Sten Sture d. ä. riksföreståndare efter Karl Knutssons död.
 1471 10 oktober svenskarna besegrar under riksföreståndaren Sten Sture d. ä:s ledning Kristian I vid Brunkeberg. Till minne av segern uppställdes i Stockholms Storkyrka S:t Göransbilden, mästerverket av lybeckarn Notke, — hölls årligen en procession och påbjöds S:t Birgittas, S:t Eriks och S:t Görans fester att firas i hela landet. Under 25 år rådde fred. — Melodien av den under slaget vid Brunkeberg sjungna Örjansvisan spelas dagligen av klockorna i Stockholms Stadshustorn. — Milles Sten Sturemonument invid Uppsala.
 1477 27 februari på ärkebiskop Jacob Ulfssons och Sten Stures initiativ grundas Uppsala universitet, stadfäst av påven Sixtus IV. Föreläsningarna började på den heliga Birgittas dag.
 1482 Påven Sixtus IV ger tillstånd till dyrkan av S:t Katarina i de nordiska rikena. — Birgitta är det enda av Sveriges helgon som officiellt har blivit helgonförklarat. Också för flera andra har under medeltiden kanonisationsprocessen inletts och med förnyad insats bedrivits framförallt vid slutet av 1400-talet av Sten Sture d. ä:s ombud i Rom, Hemming Gad. Till följd av reformationen har allt avbrutits.
 1483 Första boken tryckes i Sverige i Stockholm: "*Dialogus Creaturarum moralizatus*".

Andra inkunabler tryckta i Stockholm:

1493 *Breviarium Strengnense*.

1495 Joh. Gerson, Bok af Djäfulsens frälselse (den första boken på svenska).

1496 *Breviarium secundum ritum Ecclesiae Upsalensis*.

1498 Magister Alanus de Rupe *De dignitate et utilitate Psalterii virginis Mariæ*. — *Vita sive Legenda Catharinæ filiae S. Birgittæ de Regno Sueciæ*. — *Vita B. Brynolphi quondam Episcopi Scaresensis in regno Sueciæ*.

1486 Cisterciensklostret Gudsberga eller Husaby kloster (i nuvarande Husby socken) grundas, Dalarnas enda och Sveriges nordligaste kloster. Det indrogs omkr. 1530.

1489 S:ta Katarinas skrinläggning i Vadstena i närvaro av Sten Sture d. ä. och Jacob Ulfsson.

1492 Genom Vadstenamunkarnas försorg utges en del av Birgittas uppenbarelser på lågtyska i tryck i Lybeck: "Sunte Birgitten openbaringe", 3:e Birgittatrycket. Bara 16 exemplar bevarade på olika europeiska bibliotek, ett därav i S:ta Eugenia församlings i Stockholm arkiv.

1494 Kartusianklostret i Mariefred (*Pax Mariæ*) grundas, det enda i Sverige, marken donerad av Sten Sture d. ä. Sista klostret som grundades i Sverige och det första som upphävdes av Gustav Vasa 1526.

1495 Som första bok i Vadstena klostertryckeri tryckes: *Officium Beatæ Mariæ Virginis*, det enda kända Vadstenatrycket.

1492 Christoforo Colon (Kolumbus) upptäcker Amerika (Mindre Antillerna).

1495 Leonardo da Vinci målar Nattvarden.

1497 Vasco de Gama seglar till Indien runt Afrika.

1498 Savonarola O. P. bränns på bål i Florens för sättet av sin opposition mot påven Alexander VI (1492—1503). A. var en av de få dåliga påvar som har funnits under Kyrkans 2000-åriga historia. Alltsedan urkristendomen har Kyrkan lärt: om en biskop eller präst för en ovärdig levnadsvandel, blir de sakrament och vigningar han meddelar inte ogiltiga. — Att påven är ofelbar betyder inte att han inte kan göra sig skyldig till några moraliska fel, utan blott att han i sin egenskap som

Kyrkans överste lärare inte kan förkunna en irrlära; detta har Alexander VI inte gjort. "Kristi, överherdens, värdighet minskas inte genom en ovärdig vikarie" (påve Leo den store, d. 461).

1501 Påven Alexander VI utger det första påvliga dekretet mot trycket av dåliga böcker.

1497—1501 Den danske konungen Hans unionskonung i Sverige.

- 1500 Henrik Tidemansson, biskop i Linköping, d., "det yngsta av de svenska helgon vilkas levnad historiskt kan dateras. Han är ett vittnesbörd om den livskraft som det genuint medeltida fromhetslivet mångenstädes ägde ännu vid reformationens inbrott" (G. Carlsson).
- 1503 Sten Sture d. ä. död.
- 1504—1512 Svante Sture d. y., släkting till Sten Sture d. ä., riksföreståndare, försvarar Sveriges självständighet mot Danmark. Motpartiets ledare är Gustav Trolle, sedermera ärkebiskop i Uppsala.
- 1510 Som första boken tryckes i Uppsala tryckeri: *Psalterium Davidis*.
- 1512—1520 Sten Sture d. y. riksföreståndare.
- 1513—1523 Kristian II, svåger till Karl V, den siste unionskonungen.
- 1514 Jacob Ulfsson avgår, Gustav Trolle, 26 år gammal, unionsvän, blir ärkebiskop av Uppsala.
- 1515—1595 Uppsala universitet stängt.
- 1516 Sten Sture belägrar Gustav Trolles borg i Stäket.
- 1506 Påven Julius II låter under Bramantes ledning påbörja nybygget av Peterskyrkan; fulländad 1626.
- 1511—1516 Mathias Gotthard Nithard, kallad Mathias Grünewald, målar "Isenheimer Altar".
- 1512 18:e allmänna kyrkomötet — Rom. Dekret om Kyrkans reform.
- 1514 I Alcalá i Spanien tryckes den första grekiska upplagan av Nya testamentet, ombesörjd av kardinal F. Ximenez. Upplagan ingår i Complutenserpolyglotton (flerspråksbibel), innehållande hela Bibeln på hebreiska, grekiska och latin, utg. 1522.
- 1516 Erasmus av Rotterdam utger i Basel Nya testamentet på grekiska.
- 1517—1522 Magellanes, portugisisk sjöfarare, företar den första världsomseglingen: västerut Sydamerika, Filipinerna, Sydafrika.
- 1517 Luther spikar upp sina 95 teser mot avlaten och inleder därmed sin kamp mot Rom.

- 1517—1518 Påven Leo X:s sändebud, renässansprelatten Arcimboldi, kommer till Danmark och Sverige, samlar genom sitt avlatsdekret medel för Peterskyrkans nybygge, samt arbetar för unionen men vinnes av Sten Sture för det nationella partiet mot Kristian II.
- 1518 Ärkebiskop Trolle inneslutes i sin borg i Stäket, borgen erövrar. Ett riksdagsmöte med flera biskopar avsätter, i strid mot kyrkolagen, Trolle som ärkebiskop. Biskop Brask lär ha lagt i sigillkapseln en lapp med påskriften: "Därtill är jag nödd och tvungen". Trolles borg raderas enligt riksdagsbeslut (det äldsta bevarade riksdagsbeslutet). På Sten Stures initiativ insätter Arcimboldi Jacob Ulfsson åter som ärkebiskop i Uppsala, Sten Sture själv förvaltare av ärkestiftets egendomar. Gustav Trolle utverkar i Rom hos påven Leo X att Sten Sture och dennes anhängare bannlyses, emedan de kränkt Kyrkans lag genom ärkebiskop Gustav Trolles avsättning.
- Svenska hären besegrar danskarna vid Brännkyrka. Kristian II bryter med Arcimboldi, tar hans insamlade medel och använder dem till kriget mot Sverige.
- 1520 Kristian drar med en här in i Sverige under skenet av att verkställa bannlysningen. Sten Sture förlorar vid Bogesund (Ulricehamn) slaget och avlider på Mälarens is. Svenskarnas motstånd brutet. Sten Stures gemål Kristina Gyllenstierna försvarar Stockholm, tills Kristian lovar att inte hämnas på sina motståndare.
- 4 november. Ärkebiskop Gustav Trolle kröner i Stockholms Storkyrka Kristian II, som då av sin svåger kejsar Karl V fick Gyllene skinnets orden.
- 8 november. Hämndaktion av Kristian II, ett 100-tal av Sturarnas anhängare halshuggs på Stortorget, bl. a. biskop Vincentius av Skara och Mattias av Strängnäs. Gustav Trolle inblandad men ansvaret för Stockholms blodbad bär Kristian II och hans

rådgivare, en dansk andlig av tysk börd: Didrik Slagheck, vars bror var Kristian II:s agent i Rom. Om ärkebiskop Trolle skriver Olaus Petri i sin krönika: "Ock efter ärkebiskopen icke stod så allvarliga efter deras liv som han klagade uppå blev konungen misslynt på honom och straffade honom sedan med ordom hårdeliga, så att ärkebiskopen ock fruktade sig."

1520 Rafael målar sin sista tavla "Kristi förklaring", d. i Rom samma år.

1521 Didrik Slagheck utnämnes av Kristian II till ärkebiskop i Lund.

1522 Didrik Slagheck brännes i Köpenhamn på bål som straff för biskopsmorden i Stockholm. Sammanhangen ej helt klarlagda; undersökning hade föregått under påvliga legaten de Potentia, Arcimboldis efterträdare.

1522—1523 Ignatius av Loyola, stiftaren av Jesu Sällskap, grundlägger som eremit i Manresa (Spanien) sina *Ejercicios espirituales* — Andliga övningar.

7. Sverige självständigt-protestantiskt

1523 6 juni Gustaf Vasa väljes i Strängnäs till Sveriges konung. Midsommarafton håller han sitt intåg i Stockholm. Ärkebiskop Gustav Trolle hade 1521 flytt med Kristian II, han dog 1536, dödligt sårad i Grevefejen (Danmark).

Bara två biskopar finns i landet, den aldrig Ingemar av Växjö och Hans Brask i Linköping.

Olaus Petri, född i Örebro 1493, Luthers lärjunge i Wittenberg, börjar att genom predikningar och skrifter införa den lutherska läran i Sverige. Hans medhjälpare var ärkedjåknerna från Strängnäs, Laurentius Andreae, Gustaf Vasas kansler. Olaus Petri broder, Laurentius Petri, blev den förste lutherske ärkebisko-

pen (1531—1573). — Johannes Magni, f. i Linköping 1488, strängt katolskt sinnad, kommer till Sverige som påvlig legat, blir i Gustav Trolles ställe vald till ärkebiskop av Uppsala.

Biskop Hans Brask, Kyrkans främste försvarare, börjar sin kamp mot den nya läran. Brask, f. i Linköping 1464, hade 1513 blivit biskop i samma stad. Från det av honom grundade tryckeriet i Söderköping spriddes katolska försvarsskrifter.

1524 Birgittinmunken Petrus Magni, vigd i Rom, blir biskop i Västerås, d. 1534.

1525 Det s. k. första dalupproret. I Sverige rådde bland folket vid medeltidens slut inte de religiösa missförhållandena som flestades i Tyskland. Det egentliga motståndet mot den nya läran kom också från folket; dess kärlek till fädernas tro var anledning till allmogeuupproren. Den nya läran hade ett starkt stöd i de tyskar som bodde i städerna.

1526 Gustaf Vasa skickar administratören av ärkestiftet Johannes Magni som sändebud till Polen för att på detta sätt bryta hans motstånd mot reformplanerna. J. M. återkom aldrig till Sverige. Den 27/7 1533 blev han i Rom vigd till biskop, d. i Rom 1544. Johannes Magnis bror, Olaus Magni, i Rom utnämnd till titularärkebiskop av Uppsala, d. 1557, blev bisatt i kyrkan Maria del Anima. — En minnestavla över honom blev där uppsatt jubelåret 1950 av den svenska pilgrimsgruppen: "*Olaus Magnus archiepiscopus Uppsalensis Stae Birgittae visionum et rerum gestarum Sueciae celeberrimus editor hac in ecclesia sepultus est 1 augusti 1557. Perigrinatio Sueciae anno jubilari 1950*".

"Thet Nyia Testamentit på Swensko, Stockholm. Kongl. Tryckeriet 1526" för vilken Laurentius Andreae och Olaus Petri främst anses dela ansvaret.

Året förut hade Gustaf Vasa genom administratörerna av ärkestiftet Uppsala, Johannes Magni, låtit anmoda domkapitlen i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö och Åbo samt dominikan-, franciskanmunkarna och klosterbröderna i Vadstena att till svenska översätta var sitt avsnitt av Nya Testamentet. I vilken mån denna översättning kommit till stånd är ovisst. I varje fall torde delar av densamma ligga till grund för den översättning som utkom 1526. S. å. utkom även *Den svenska tideboken*, som inrymmer den första svenska översättningen av en del av Gamla Testamentet i nyare tid, nämligen de sju botpsalmerna.

Allmogen i en socken i Marks härad (Vstgthl) hade samlat medel till ett kapell för att hedra minnet av en "heliga pigha"; hennes namn står inte i urkunderna. I två skrivelser befäller Gustaf Vasa att de hopsamlade medlen skall tillfalla statskassan. "Den kult av en sannolikt ur folkets egna led utgången helig jungfru, som utbreder sig bland markbönderna vid mitten av 1520-talet och hos dem framkallar en sådan offervilja, ger en liten aning om den själavända som den snart på allvar framträdande religiösa brytningen måste ha fört med sig i de svenska bondesamhällena" (G. Carlsson).

Under 1500-talets förra del skapas alltjämt mycket kyrklig konst såväl i monumentalt måleri (ex. Valö i Uppland) som i fråga om skulptur (altarskåp), särskilt i mellersta Sverige och Norrland (skulptören Hakon Gulleeson i Hälsingland).

- 1527 Peder Sunnanväder och Knut Michaelis, "Mäster Knut", halshöggs vid slutet av februari månad i Uppsala efter en mycket skymflig behandling.

Peder Sunnanväder, Sten Sture d. y:s kansler, 1510 kyrkoherde i Stockholm, 1523 vald till biskop i Västerås, hade opponerat sig mot Gustaf Vasa. Denne tvang domkapitlet att ogiltigförklara valet av Peder. Domprosten i Västerås, Mäster Knut, försvarade biskopsvalet och förlorade därför sitt ämbete. Eftersom de båda prelaterna som unionsfiender var för Sveriges nationella självständighet, bör huvudmotivet till deras initiativ till Dalupproren sökas i

deras vilja att försvara den katolska Kyrkans rättigheter.

Genom riksdagen i Västerås s. å. införs reformationen i Sverige. Gustaf Vasa bryter med Rom och gör kyrkan till ett statsorgan. De biskopliga slotten överlämnas åt kronan, biskoparna tillhör inte längre riksrådet. Det andliga frälset upphäves och likaså den kanoniska rättens giltighet i Sverige. Medlemmarna av det andliga ståndet ställes under de ordinarie domstolarna. Domkapitlet inskränkes till att vara domstolar i kyrkliga mål. Statsbristen avhjälpes genom kyrkoreduktionen (större delen av kyrkans jordegendom, omkr. 12.000 hemman, jämte 2/3 av tiondet indragna till kronan).

Kraftigt katolskt motstånd under ledning av biskop Brask. Denne går samma år i frivillig landsflykt, d. i Polen 1538. — Scener från reformationsriksdagen är framställda i Sandbergs målningar i gustavianska gravkoret i Uppsala domkyrka.

- 1527—1533 Allmogens uppror i Dalarna, Småland och Västergötland.

- 1528 Biskop Petrus Magni, Västerås, viger 3 biskopar: Magnus Herald, Skara, denne flyr 1529 efter upprorets i Västergötland misslyckande till utlandet, d. omkr. 1560. — Magnus Sommar, siste katolske biskopen i Strängnäs, fängslad 1536, d. i Krokeks kloster vid Norrköping 1543. — Martin Skytte O. P., Åbo.

- 1529 Kyrkomötet i Örebro fastställer den nya kyrkoordningen. Stor hänsyn tages till allmogens trohet mot katolska seder.

- 1530 Den siste katolske Växjöbiskopen Ingemar död.

- 1531 Biskop Petrus Magni (d. 1534) viger — utan Roms godkännande — Laurentius Petri till biskop. Denne är den förste biskop i Sverige som omfattar den nya läran.

- 1535 Thomas More, lordkansler i England, och John Fisher, kardinal, martyrer; avrättade av Henrik VIII som 1529 hade brutit med påven och 1534 lysts i bann.
- 1533 Gustaf Vasa nedslår det s. k. Klockupproret i Dalarna. Flera av ledarna avrättas.
- 1536 Gustaf Vasa inbjudes som svensk konung till kyrkomötet i Trient.
- 1538 (omkr.) Peder Johannes Galle d., f. 1450, teol. dr (Siena), professor vid Uppsala universitet till dess upplösning. Vid reformationens begynnelse blev den ålderstigne prelaten som biskoparnas rådgivare, talare och författare en av katolska Kyrkans mest nitiska och ihärdiga försvarare. Som Uppsala domkapitels främste teologiske sakkunnige ledde han med biskop Brask vid Västerås riksdag det katolska partiet och disputationen med Olaus Petri inför ständerna. Under hans ledning gick Uppsala domkapitel 1535 till öppet motstånd mot sin nye stiftschef ärkebiskop Lars. Denne kunde framträda som den ledande kyrkomannen först, när till följd av G:s död det katolska motståndet i Uppsala var brutet.
- 1540 Brytning mellan Gustaf Vasa och reformatörerna Olaus Petri och Laurentius Andreae, vilka döms till döden men benådas.
- 1541 Vasabibeln utges. "Biblia Thet är All then Helgha Scrifft på Swensko. Tryckt i Uppsala 1541." För översättningsarbetet står i första rummet Laurentius Petri.
- 1542—1543 Nils Dacke leder i Småland allmogeuupproret, för vilket oviljan mot reformationen var impulsen.
- 1543 Första plundringen av Vadstena kloster.
- 1544 S:t Ingridis silverbeslagna relikskrin överföres på order av Gustaf Vasa från det genom eld förstörda nunneklostret i Skänninge till Vadstena. (Närmare om relikerna i Vadstena se boken: *Heliga Birgittas relikier* av med. dr prof. C. H. Hjortsjö, fil. dr Artur Bygdén, fil. lic. Nils Gustaf Gejvall, Lund 1954.
- 1545 Sista anteckning i Vadstena klostrets minnesbok."Ned-

revo för oss stadsborna allan klösters wall på södra sidan som synes". — Originallet av minnesboken förvaras i Uppsala universitets bibliotek.

- 1550 Alla munkar utvisas ur Vadstena kloster.
- 1552 Olaus Petri död.
- 1554 I Skara dör Sveno Jakobi, den siste katolske biskopen, avsatt 1544. Han hade i det längsta hoppats på ett allmänt kyrkomöte.
- 1555 Religionsfreden i Augsburg.

1536 Calvin börjar som reformator i Genève.

1540 Jesuitorden godkännes av påven Paul III, instiftad 1534 i Montmartre i Paris.

1543 Nikolaus Kopernikus, katolsk prelat, d. i Frauenburg (Ostpreussen). Han bevisar i sin bok "*De revolutionibus orbium coelestium*" att jorden rör sig kring solen. — Jesuitmissionen till Indien.

1545—1563 19:e allmänna kyrkomötet — Trient. Motreformationens kyrkomöte.

1546 Francisco de Vitoria O. P. d., spansk teolog och jurist. Han inledde skolastikens renässans och hade genom sina elever ett ledande inflytande på motreformationens kyrkomöte i Trient, som i teologiskt avseende var en lika glänsande prestation som snabb, vital reaktion mot Luthers och Calvins nya läror. — Vitoria gisslade i sina *Relectiones* frimodigt Spaniens och Portugals kolonialpolitik i det nyupptäckta Amerika. Han gäller som den *vetenskaplige grundläggaren* av den *moderna internationella folkerätten*. — 1546 Luther d. i Eisleben.

1549 Jesuit-missionen till Japan.

1552 Franciskus Xavier S. J. död i Kina, har inlett Indiens, Japans och Kinas kristnande.

1553 J. Maldonatus S. J. död. Han har, utgående från bibelns originaltexter, med flera av sina ordensbröder (Salmeron, Toletus) inlett en ny epok för exegetiken, "bibelvetenskapens gyllene tidsålder", motsvarande de impulser som givits av kyrkomötet i Trient.

1556 Ignatius av Loyola, stiftaren av Jesu Sällskap, d., bisatt i kyrkan Gesù i Rom. — Karl V, världshärskaren, nedlägger i Bryssel sina kronor och spiror.

- 1560 Gustaf Vasa d., gravsatt i Uppsala domkyrka.
- 1560—1568 Erik XIV. 1567 flydde han från Uppsala efter Sturemorden.

1572 Sveriges första kyrkoordning och skolordning, ett verk av ärkebiskop Laurentius Petri.

1564 Michelangelo Bounarotti död. Hans största verk, Peterskyrkans kupol, byggdes enligt hans modell 1588—1590 under påven Sixtus V. Fr. o. m. år 1547 hade M. ledningen av Peterskyrkans nybygge — utan någon ersättning, endast "av kärlek till Gud och av vördnad för apostlafursten".

1572 Pius V. d., helgonet bland motreformationens påvar. Genomför bl. a. liturgiens reform.

1572 Bartolomeinatten i Paris.

1576 Johan III, 1568—1592, skickar, delvis av politiska skäl, i hemligt uppdrag general Pontus de la Gardie till påven Gregorius XIII för att återknyta förbindelsen med Rom och be om katolska missionärer. Laurentius Norvegus S. J., kallad Klosterlasse, kommer till Stockholm. Han håller på Johan III:s uppdrag teologiska föreläsningar i *Collegium Regium*, i Gråmunkeklostret på Riddarholmen, och leder ett internat för prästkandidater. Han översätter kyrkolärarens S:t Petrus Canisius' katekes till svenska. Översättningen trycktes i Stockholm 1579/80. 1580 utdelades i Stockholm 1500 exemplar. Han utgav bl. a. den första svenska grammatiken.

Den s. k. Röda boken, en ny mässliturgi med kompromisser, utges av Johan III. Allt som berör mäsans karaktär som offer är borttaget.

1577—1578 Possevino S. J. kommer i påvens uppdrag till Stockholm tillsammans med sina ordensbröder W. Good och Jean Fornier. Underhandlingar med Johan III. Denne återgår för en tid till katolska Kyrkan. Litterär kontrovers mellan Warszevicki S. J. och ärkebiskopen Laurentius Petri Gothus.

Vid slutet av 1500-talet arbetades i jesuitkollegierna i Braunsberg, Olmütz och Rom ivrigt på utbildandet av svenskfödda präster. En matrikel från Braunsberg räknar intill 1585 ett 50-tal svenskar och finländare.

En liten Catechismus el: ler Kort summe på then rette Christelighe och Catholiske troo/alle Christne på then netid och storis ghe aff nös dhen. P

Petri Canisij.

Titelsida av Petrus Canisius,
En liten Catechismus, tryckt i Stock-
holm 1579—1580.

1579 Magnus Laurentius, f. i Skänninge, på Possevinos initiativ prästvigd i Kulm, läser den 14/9 1579 i Stockholm sin första heliga mässa. Han kom senare till Vadstena, där han avled år 1595, kort före klostrets upphävande. Intill slutet hade Vadstena kloster katolska präster.

1579—1580 Possevino kommer för andra gången till Sverige för att lämna påvens svar på Johan III:s krav. Han besöker Vadstena kloster och lämnar där 3 längre latinska instruktioner till systrarnas ledning och tröst. Abbedissan ber i ett brev till påven Gregorius XIII om präster "eftersom bara 2 sjukliga är kvar".

- 1580 Unionsunderhandlingar med Rom definitivt strandade. Den 10 augusti lämnar Possevino och Laurentius Norvegus Stockholm för alltid.
- 1583 Johan III:s gemål Katarina Jagellonica d., bisatt i Uppsala domkyrka. Med henne försvann ett av de starkaste stöden för katolicismen i Sverige.
- 1582 Theresia av Avila död.
- 1583 Påven Gregorius genomför den av kyrkomötet i Trient beslutade kalenderreformen: efter den 4 oktober följde den 15 oktober, skottåret förekommer inte vart 4:e århundrade: 1600, 2000 o. s. v. Den Gregorianska kalendern infördes år 1753 i Sverige.
- 1586—1589 Robert Bellarmino S. J. kardinal, kyrkolärare, utger sitt verk över skiljelärorna.
- 1587 Maria Stuart avrättad.
- 1588 Filip II:s Armada besegras av drottning Elisabets flotta. Englands herravälde över havet börjar. — Luis de Molina S. J., spansk teolog, utger sitt berömda verk *Concordia liberi arbitrii* grundvalen för *Molinismen*, ett teologiskt system till förklaring av förhållandet mellan Guds nåd och människans fria vilja.
- 1589 Patriarken av Moskva gör sig oberoende av patriarken i Konstantinopel.
- 1591 Johannes av Korset d., mystiker, kyrkolärare.
- 1597 Petrus Canisius S. J. d., motreformationens kyrkolärare, förf. till Allmänna bönen *Oremus* sid. 521.
- 1592—1599 Sigismund, 1587 hade han valts till konung i Polen.
- 1593 Uppsala möte. Protestantismen stadfästes, den svenska kyrkan bekänner sig till den lutherska tron genom att antaga den augsburgska bekännelsen som symbolisk skrift.
- 1594 22 maj. Vadstena klostrets sista abbedissa, Karin Olsdotter, blir vald, konung Sigismund stadfäster valet.
- 1595 Hertig Karl riksföreståndare. Riksdagen i Söderköping utvisar alla katoliker ur Sverige. Den 22 november upphäver hertig Karl Vadstena kloster. Systrarna reser därifrån den 13 december, på våren därpå till Danzig under ledning av abbedissan Karin Olsdotter. Av alternativet avfall från tron eller landsflykt valde systrarna det sista. — Abbedissan

Karin Olsdotter dog den 18 juli 1625 i Birgittinklostret i Danzig. Den sista nunnan från Sverige, Anna Larsdotter, avled där den 15 december 1638. Därmed utslocknade den heliga Birgittas orden i Sverige och generationers verk var ödelagt.

- 1598 I slaget vid Stångebro besegrar Karl konung Sigismund. Karls seger avgjorde Sveriges framtid i både politiskt och religiöst hänseende.

30 september s. å. dör P. Martin Laterna S. J. för sin katolska tro. På återresan från Stockholm till Polen blev han i närheten av Norrköping av svenska sjörövare upptäckt som katolsk präst och efter grym misshandel kastad i Östersjön.

- 1599 Sigismund avsättes. Karl IX konung 1599—1611. En arvsfejd mellan Sverige och Polen börjar, ur vilken Sveriges deltagande i det 30-åriga kriget växer fram.

Comment peut-on être chrétien sans être catholique? Et comment peut-on être catholique et refuser au pape l'entière soumission qui lui est due? Hur kan man vara kristen utan att vara katolik? Och hur kan man vara katolik och vägra påven den hela underkastelse som skylls honom?

Drottning Kristina.
Pensées utg. de Bildt
s. 34.

1617 22 februari Örebro stadga. Genom den ålades alla inom riket boende katolska trosbekännare att inom tre månader lämna landet. Envar svensk som bekände sig till den katolska läran och efter nämnda frist anträffades inom riket, skulle straffas "såsom förrädare" d. v. s. mista livet. Straffbarheten kom emellertid snart att begränsas dels till avfall från svenska kyrkan till annan religion, dels till utspredande av från den lutherska religionen avvikande läror. Bekännelse till annan troslära blev såsom sådan strafffri.

1624 21 september. I Stockholm avrättas Zacharias Anthelius, borgmästare i Södertälje, Göran Behr Ursinus, sekreterare i Kungl. Kansliet, och rektorn vid Enköpings skola Nils Campanius på grund av sin övergång till katolska läran. Att deras präst och själasörjare jesuitpatern Henrik Schacht inte blev avrättad utan landsförvisad, torde ha berott på att han var en främmande makts undersåte, vilkens död kunde beräknas framkalla politiska komplikationer. Katolikerna hade — för 200 riksdaler — förrått av lutspeparen vid hovet Gianbattista Veraldi, som var svårt sjuk och därför hade uppsökts av P. Schacht. Vid förhören användes tortyr, också mot P. Schacht.

1654 Gustav Adolfs dotter, drottning Kristina, övergår i tysthet i Bryssel julafton till katolska Kyrkan. Hon dog i Rom den 9 april 1686 och bisattes i Peterskyrkan. Inskriptionen på hennes gravmonument, avfattad av henne: *D. O. M. vixit Cristina annos LXIII — Till Gud den Allrahögstes och Allgodes ära levde Kristina 63 år.*

1783 Toleransediktet under Pius VI och Gustav III.

1837 Sta Eugenia kyrka byggd, den första katolska kyrkan i Sverige och Norge efter reformationen.

1873 Dissenterlagen.

1952 Religionsfrihetslagen.

1953 Det Apostoliska Vikariatet i Sverige blir upphöjt till biskopsstift.